

SFÂRȘITUL BRONZULUI TIMPURIU ÎN REGIUNEA DINTRE CARPAȚI ȘI DUNĂRE¹

RADU BĂJENARU

Lucrarea cuprinde un număr de 271 pagini structurate în 13 capitole, o anexă cu 170 de date radiocarbon, 60 de grafice, 60 de planșe, 229 de figuri și 7 hărți.

Deși în titlu apare formularea *Sfârșitul bronzului timpuriu*, segmentul cronologic pe care l-am discutat cuprinde atât întreaga evoluție a culturii Glina, cât și etapa imediat următoare, până la apariția culturilor „clasice” ale epocii bronzului (Verbicioara, Tei și Monteoru), inclusiv ceea ce se consideră a fi prima fază din evoluția acestor ultime trei culturi. Din punct de vedere geografic, prin *regiunea dintre Carpați și Dunăre* înțelegeam inițial aria de răspândire a culturii Glina. Lărgirea cadrului cronologic al lucrării a impus și lărgirea spațiului geografic. Granița vestică a ariei discutate este reprezentată de Porțile de Fier. Limita estică este dată de o linie imaginară care, de la nord la sud, leagă cursul Buzăului de râul Mostiștea. Limita sudică este reprezentată de către Dunăre, în timp ce limita nordică este dată de culmile Carpaților Meridionali între Porțile de Fier și defileul Oltului și de către bazinul superior al Oltului către est. Astfel, am luat în discuție evoluția culturală pentru ceea ce în mod tradițional se consideră a fi bronzul timpuriu și începutul bronzului mijlociu în bazinul Jiului, aproape întreg bazinul Oltului, bazinul Argeșului, bazinul superior și mijlociu al Ialomiței și bazinul superior al Buzăului. Toate acestea constituie o rețea hidrografică orientată NV-SE ce unește zone cu un relief foarte variat și care este legată de Dunăre în care se și varsă.

Scopul lucrării a fost acela de a aduna și ordona descoperirile încadrabile în perioada schițată mai sus, de a evidenția calitatea informației de care dispunem și de a stabili elementele cheie care pot conduce atât la o cronologie funcțională, cât și la o imagine generală coerentă asupra acestei epoci.

Termenul de *bronz timpuriu* a suscitat și suscită încă discuții, mai ales în ceea ce privește criteriile de definire, începuturile perioadei și evoluția sa cronologică. Dacă sfârșitul epocii pare destul de clar fixat – odată cu apariția culturilor Monteoru,

¹ Studiul de față reprezintă un rezumat al tezei de doctorat susținută în data de 8 martie 2004 în cadrul Facultății de Istorie a Universității București, sub conducerea Prof. univ. dr. Alexandru Vulpe, Membru corespondent al Academiei Române. Comisia a fost formată din Prof. univ. dr. Mircea Babeș (Universitatea București), Prof. univ. dr. Attila László (Universitatea A. I. Cuza-Iași), Conf. univ. dr. Mihai Irimia (Universitatea Ovidius-Constanța).

Tei, Verbicioara, Wietenberg, Otomani, Costișa etc., problema începutului său a determinat opinii destul de diferite de-a lungul timpului. Apare evident faptul că începutul epocii bronzului în zona discutată și în cele imediat învecinate, trebuie fixat pe baza anumitor criterii, între care apariția pieselor de bronz nu reprezintă decât unul secundar. Trebuie, de asemenea, avute în vedere toate schimbările majore care au loc în celelalte domenii și care pot fi surprinse pe cale arheologică.

1. Tipul de habitat. Este evidentă încetarea locuirii în așezările de tip tell situate în zone joase și apariția așezărilor de înălțime, situate pe terasele înalte (în special pe pîntenii de terasă), pe pîntenii de deal sau pe înălțimile stîncose.

2. Structura așezărilor. Spre deosebire de epoca anterioară, se remarcă numărul mare de așezări cu locuiri sporadice, „sărace” în descoperiri, cu resturi neconsistente ale construcțiilor de suprafață, în general așezări sezoniere, între care cele cu mai multe niveluri de locuire constituie excepții.

3. Practici funerare. Apariția tumulului ca monument funerar distinct, ca expresie a unor noi structuri sociale și relații de putere în cadrul comunităților respective.

4. Economie. Importanța sporită a creșterii animalelor care, coroborată cu structura așezărilor, indică modificări importante în ceea ce privește modul de viață.

5. Religie. Lipsa aproape completă a statuetele antropomorfe și a reprezentărilor umane, numeroase în eneolitic; imposibilitatea de a identifica arheologic construcții cu caracter religios, ceea ce indică schimbări majore în domeniul vieții spirituale.

6. Metalurgie. Transformarea profundă a metalurgiei eneolitice, realmente înfloritoare, dispariția topoarelor cu brațele în cruce și a celor ciocan, combinată cu apariția unor noi tipuri de arme între care cea mai caracteristică este toporul cu gaură de înmănușare transversală; aceste schimbări se produc concomitent cu răspândirea bronzurilor cu arsen, cunoscute încă din eneolitic.

7. Ceramică. Dispariția ceramicii pictate și apariția unor specii ceramice decorate prin incizie sau imprimare, precum și modificarea completă a repertoriului de forme, a tehnicii de lucru, ceea ce ar putea indica schimbări și în ceea ce privește funcția ceramicii în cadrul comunităților respective.

Toate noile caracteristici enunțate sunt comune pentru întreaga epocă a bronzului timpuriu din acest spațiu. În funcție de criteriile expuse, se poate lesne observa că aceste transformări au loc odată cu sfârșitul culturilor Gumelnița/Cernavoda I, Sălcuța, Cucuteni, Petrești, Bodrogkeresztúr, noile structuri putându-se constata în cadrul așezărilor de tip Cernavoda III, Cernavoda II, Foltești, Coțofeni. În opinia mea, odată cu aceste grupe ceramice se poate vorbi de epoca bronzului în spațiul carpato-dunărean. Includerea lor într-o perioadă de tranziție nu se justifică dacă avem în vedere faptul că între așezările de tip Glina, de exemplu, pentru care apartenența la epoca bronzului nu mai este astăzi pusă sub semnul întrebării, și cele de tip Cernavoda II sau Coțofeni, nu există nici o deosebire de structură. După cum includerea lor în epoca eneolitică nu are nici un suport real, o simplă comparație între așezările de tip Coțofeni și cele ale culturilor Sălcuța, Petrești sau Cucuteni indicând diferențe ce obligă la plasarea lor în epoci cu trăsături diferite. Aceasta deoarece termenii ca neolitic, eneolitic, bronz timpuriu etc., nu mai au astăzi o accepțiune strict fenomenologică. Pe lângă funcția lor

primară de ordonare cronologică a materialelor arheologice, acești termeni conțin implicit trăsături ce caracterizează epoca respectivă. Simple rațiuni de racordare a unor sisteme cronologice nu justifică includerea în cadrul aceleiași epoci a unor descoperiri fundamentale deosebite ca structură.

Catalogul descoperirilor cuprinde 687 de puncte cu 787 de tipuri de descoperiri ce pot fi atribuite bronzului timpuriu și începutului bronzului mijlociu din spațiul discutat, ceea ce implică un volum mare de informații diverse, de multe ori nesigure și contradictorii². Din volumul descoperirilor, 565 reprezintă așezări (72%), 119 sunt descoperiri de piese de metal (15%), 103 puncte fiind cu descoperiri funerare (13%). Astfel, baza principală a discuției o reprezintă așezările, însă trebuie avut în vedere că cele 103 descoperiri funerare însumează minim 363 de morminte ce au putut fi identificate ca atare.

Defalcăt pe tipuri de descoperiri, 45% din informațiile despre așezări provin din cercetări de suprafață și descoperiri întâmplătoare, 27% din săpături de mai mică sau mai mare amploare (dintre care un anumit procent provine din săpături de salvare), iar 10% din cercetări sistematice. Pentru 18% din numărul așezărilor nu cunoaștem tipul de cercetare. Atribuirea culturală a celor 565 de așezări se prezintă astfel: 333 de situri au fost atribuite culturii Glina, 19 Jigodin, 75 Schneckenberg, 15 pot fi de tip Odaia Turcului, 13 Monteoru³, 30 au fost atribuite culturii Gornea-Orlești, 56 Verbicioara, 14 Tei; trei culturi sunt reprezentate de câte o singură așezare (Zăbala, Vecina Mala și Iernut), iar pentru 7 situri încadrarea culturală nu a putut fi precizată.

Ceea ce remarcăm, în primul rând, este numărul mare de așezări Glina comparativ cu celelalte grupe (60% din total). Aici trebuie specificat faptul că, în literatură, atribuirea culturală a descoperirilor nu respectă criteriile unitare. Astfel, dacă admitem că prezența ceramicii decorate cu găuri-buton este principalul criteriu de încadrare a unui sit în cultura Glina, constatăm că doar 124 din cele 333 de așezări îl îndeplinesc. Pentru celelalte 209 așezări, acest tip de decor nu este menționat sau ilustrat; în schimb, pentru unele, sunt menționate categoriile ceramice care nu sunt tipice numai pentru Glina, ci sunt comune întregii epoci a bronzului (ceramică cu pietricele, decorată cu striuri sau cu brăuri alveolare etc.). Aceeași lipsă a unor criterii clare se poate observa și în cazul așezărilor din SE Transilvaniei, unde situri cu ceramică similară sunt atribuite ori culturii Schneckenberg, ori culturii Jigodin, de regulă în funcție de județul pe teritoriul căruia se află situl. O distincție la fel de neclară se observă, de asemenea, și în cazul descoperirilor de tip Gornea-Orlești și Verbicioara timpurii. Mai mult, pentru un număr mare de așezări nu avem o descriere sau o ilustrare a materialului ceramic descoperit, ci numai afirmația autorului că așezarea aparține unei anumite culturi. Astfel, statistica prezentată nu reflectă o situație reală, ci reflectă mai degrabă stadiul atribuirii culturale a așezărilor.

² Statistica prezentată reflectă stadiul cunoașterii la nivelul lunii februarie 2003. Astăzi cifrele sunt ușor modificate, fără însă ca imaginea generală să sufere schimbări majore.

³ Termenii de Monteoru, Tei și Verbicioara din acest articol se referă exclusiv la primele faze din evoluția acestor culturi, respectiv Monteoru Ic4,3/Ic3, Tei-Bungetu/Cățelu și Verbicioara I-II.

Numărul așezărilor săpate și publicate este mic. Pentru cultura Glina reținem 15 din 333 (cca. 5%), pentru Jigodin și Schneckenberg împreună (adică așezările din SE Transilvaniei) maxim 5 din 94 (cca. 5%), pentru Odaia Turcului 3 din 15 (20%), pentru Monteoru 1 din 13 (cca. 7%), pentru Gornea-Orlești 0%, pentru Verbicioara 4 din 56 (cca. 7%), iar pentru Tei 3 din 14 (cca. 20%). Aceasta înseamnă, în linii mari, cca. 30 de așezări din totalul de 565, adică puțin peste 5%.

43% din numărul descoperirilor funerare provin în urma săpăturilor (dintre care 13% de salvare), în timp ce pentru 57% dintre ele calitatea informației este mai mult decât îndoielnică. După tipul de descoperire, avem 44 de morminte izolate plane (42%), 22 de grupuri de morminte plane (21%), 4 necropole plane (4%), 13 tumuli izolați (13%), 11 grupuri de tumuli (11%) și 6 necropole tumulare (6%), 3 descoperiri fiind incerte din acest punct de vedere (3%).

Cum aminteam, în cele 103 puncte cu descoperiri funerare au fost identificate cel puțin 363 de morminte, dintre care 277 de inhumație (77%), 26 de incinerare (7%), 4 birituale (1%) și 56 incerte (15%). În ceea ce privește atribuirea lor culturală, pentru multe morminte există opinii diverse. Grupa majoritară aparține descoperirilor de tip Jamnaja (146 de morminte-40%). Termenul de Jamnaja nu reprezintă o grupă unitară, în cadrul ei existând o multitudine de tipuri funerare, ce cuprinde atât morminte plane cât și tumulare, cu sau fără ocră etc. Cele mai importante descoperiri de tip Jamnaja din spațiul avut în vedere sunt cele de la Smeeni, Gurbănești, Ploiești-Triaș, precum și tumulii din sudul Olteniei: Rast, Plenița etc. Tipul de morminte Katakombnaja este reprezentat de cel puțin 5 morminte (1%), dintre care 4 la Smeeni și un tumul la Sudiți, fără alte precizări. O altă grupă care se detașează prin inventar este cea de tip Zimnicea (15%), căreia îi aparține cea mai întinsă necropolă plană din spațiul nostru; pe lângă cele 54 de morminte de la Zimnicea, grupei i-au fost atribuite alte trei morminte în cutii de piatră. O grupă importantă o reprezintă mormintele în cistă din SE Transilvaniei (41 de morminte – 11%), atribuite culturii Schneckenberg. Apropiată este grupa mormintelor de tip Muscel, morminte în cutii de piatră în zona subcarpatică a Munteniei, căreia i-au fost atribuite cca. 37 de morminte (10%). În acest context trebuie amintite și cele circa 10 morminte (3%) în cutii de piatră atribuite culturii Monteoru, criteriul de diferențiere între mormintele grupei Muscel și cele Monteoru nefiind clar. Grupa Năeni este formată din cele 13 morminte (4%) cu groapa săpată în stâncă de la Năeni-Colarea. Singura grupă care se conturează ceva mai clar, atât prin rit și ritual, cât și prin inventar și dispunere geografică, este cea a celor 9 morminte (3%) de incinerare atribuite culturii Verbicioara. În fine, 3 morminte (1%) au fost atribuite culturii Glina, însă nimic nu ne îndreptățește să credem că ar avea vreo legătură cu amintita cultură. Pentru 42 de morminte (12%), atribuirea culturală este imposibil de precizat.

Divergențele de opinii privind încadrarea culturală a celor mai multe dintre descoperirile funerare, are drept cauză lipsa inventarului pentru un număr mare dintre acestea; din 363, de morminte, 232 nu au nici un fel de inventar, iar inventar ceramic au numai 97 de morminte. Dintre ele, foarte puține conțin ceramică ce poate fi raportată la descoperirile din așezări. Astfel, în lipsa inventarului, alte

elemente, cum ar fi construcția funerară, rit și ritual, poziția defuncțiilor, sunt cele pe care le putem lua în calcul în tentativa de ordonare pe grupe a mormintelor. Din păcate, aceste elemente lipsesc de multe ori din descriere. Pentru cca. 190 de morminte nu avem informații despre construcția funerară; tot pentru cca. 190 din cele 277 de morminte de inhumație nu cunoaștem poziția exactă a defunctului, iar pentru cca. 180 dintre ele nu cunoaștem orientarea.

În concluzie, estimez că din totalul de 363 de morminte, doar un procent de cca. 10% au fost găsite în condiții bune și au fost publicate satisfăcător. Este suficient să amintesc că, dintre descoperirile importante, doar movila II de la Ploiești-Triaș, tumulii de la Verbița, Milostea și mormintele săpate în stâncă de la Năeni-Colarea au fost publicate defalcat pe morminte.

Îmi sunt cunoscute, până în momentul de față, 290 de piese de metal databile în etapa bronzului timpuriu pe care o discut în lucrare, din spațiul delimitat. În ceea ce privește mediul de descoperire a acestora, 72 de piese provin din așezări (25%), 99 din morminte (34%) și 119 din depuneri (41%). Ca provenind din așezări, am inclus și piesele descoperite întâmplător la suprafața acestora (de exemplu piesele de la Crivăț sau toporul de la Aldeni), nefiind exclusă posibilitatea ca ele să reprezinte de fapt depuneri fără legătură cu locuirea respectivă. Există 56 de puncte din care provin depuneri de metal, dintre care 43 sunt descoperiri izolate (77%), 9 depozite (17%) și 4 descoperiri incerte (6%). Toate piesele din depuneri reprezintă descoperiri întâmplătoare.

În ceea ce privește tipurile de cercetare pentru toate descoperirile, constatăm că 53% dintre acestea provin din cercetări de suprafață și descoperiri întâmplătoare, iar 32% provin din săpături, dintre care doar 7% din cercetări sistematice; pentru 15% dintre ele nu avem date despre caracterul cercetării.

Publicarea rezultatelor cercetării este capitolul cel mai deficitar. Singurul sit publicat monografic este cel de la Lelicieni (jud. Harghita). Celelalte cercetări sistematice sau săpături beneficiază, în cel mai fericit caz, de un raport de săpătură în care informația și materialul publicat sunt insuficiente; cu puține excepții, în cazul așezărilor multistratigrafiate, ceramica nu a fost prezentată pe niveluri de locuire. Judecând descoperirile în ansamblu, am constatat că informația însoțită de un material arheologic publicat în mod satisfăcător (cu alte cuvinte descoperirile cu care se poate lucra) este de cca. 5% din volumul total al informațiilor existente pentru așezări și de cca. 10% pentru descoperirile funerare.

Se observă clar preferința așezărilor de epocă de a ocupa zonele înalte, fiind căutați cu predilecție pinenii de deal și de terasă înconjurați pe trei laturi de pante abrupte, inaccesibile, adică formele de relief dominante. Fortificațiile sunt puține și totodată simple din punct de vedere al manierei de construcție. În cazul lor nu trebuie avută în vedere funcția de apărare (pineni de terasă ca cei de la Odaia Turcului, Crivăț, sau Orbeasca de Sus fiind apărați prin însăși forma lor naturală), ci mai degrabă o funcție socială, de prestigiu și putere. Așezările de mici dimensiuni, cu urme sporadice de locuire și cu construcții de asemenea lipsite de consistență, indică un mod de viață specific epocii bronzului dintre Carpați și Dunăre. Este probabil să avem de-a face cu comunități umane puțin numeroase, cu

o mobilitate destul de mare în anumite microzone, de regulă de-a lungul unei ape. Acest tip de locuire pare a fi similar și în spațiul intracarpatic (aria culturii Wietenberg), dar diferă net de cel constatat în bazinul Tisei, Crișana și Banat (ariile culturilor Otomani și Periam-Pecica) unde, în epoca la care ne referim, apar tell-urile ca așezări stabile, cu o anumită continuitate de locuire, cu construcții mult mai bine evidențiate în teren. Nu pot să nu remarc asocierea dintre așezările stabile din această zonă și apariția necropolelor de mari dimensiuni, a căror relație cu așezările este evidentă, comparativ cu aria de la sud de Carpați în care descoperirile funerare nu pot fi raportate la așezări.

În ce măsură tipul de așezare constatat în aria noastră este rezultatul unei economii predominant pastorale, este mai greu de spus. Este interesant faptul că structura așezărilor nu diferă în funcție de forma de relief pe care sunt amplasate. De exemplu, așezările Glina de pe terasa Dunării au același aspect, aceleași tipuri de construcții și aceeași intensitate de locuire cu cele de pe dealurile subcarpatice. Putem spune că avem de-a face cu o puternică dinamică a locuirii și cu o intensă „roire” a grupurilor umane în anumite microzone. Este un teritoriu în care intensitatea de locuire poate fi observată nu pe verticală, ci pe orizontală. În zonele cu cercetări de teren sistematice (bazinele inferioare ale Argeșului și Dâmboviței, bazinul Colentinei, cursul mijlociu al Oltului), s-a constatat că așezările din bronzul timpuriu apar cam din doi în doi km de-a lungul teraselor acestor ape, fiind vorba, de cele mai multe ori, de așezări cu locuire lipsită de consistență. Se poate afirma că a existat o dinamică a locuirii orientată nord-sud sau sud-nord, de-a lungul principalelor cursuri de apă ce străbat spațiul dintre Carpați și Dunăre.

Schițarea succesiunii în timp a diverselor grupe ceramice ale bronzului timpuriu din spațiul avut în discuție nu se poate face decât plecând de la datele de ordin stratigrafic oferite de așezări. Epoca bronzului din spațiul carpato-dunărean, cu excepția Banatului și Crișanei, dispune de puține așezări cu mai multe straturi de locuire, judecând mai ales prin comparație cu zonele învecinate de la vest și sud. În aceste condiții, valoarea celor câteva așezări multistratigrafiate crește, ele reprezentând singurele jaloane de cronologie relativă ale primei etape a epocii bronzului de la Dunărea de Jos. Astfel, în Cap. VIII, am luat în discuție complexele de locuire, stratigrafia și conținutul ceramic al așezărilor de la Odaia Turcului (jud. Dâmbovița), Greci (jud. Ilfov), Năeni-Zănoaga și Sărata Monteoru (jud. Buzău), toate din Muntenia, Branet (jud. Olt), Ostrovul Corbului (jud. Mehedinți) în Oltenia și Cuciulata (jud. Brașov), Sf. Gheorghe-Örkö (jud. Covasna) și Lelicieni (jud. Harghita) în bazinul transilvan al Oltului.

O primă concluzie este aceea că datele de ordin stratigrafic de care dispunem sunt incomplete, inegale ca valoare, multe fiind discutabile din punct de vedere al contextului și încadrării culturale. Practic în toate aceste așezări, fără excepție, avem amestecuri de materiale între straturi. Problema este în ce măsură aceste amestecuri afectează în mod decisiv conținutul ceramic al straturilor. În această situație pare să fie grupul de așezări din SE Transilvaniei, unde condițiile naturale nu permit o bună prezervare a siturilor. O stratigrafie comparată între așezările prezentate nu poate fi făcută; cel mult se poate face o apropiere tipologică între

conținutul diferitelor straturi ale așezărilor discutate. Plecând de la aceste date, se poate încerca definirea grupelor ceramice și poziția lor cronologică.

Grupa de tip Glina cuprinde un număr de 124 de puncte cu descoperiri de ceramică decorată cu găuri-buton, între care nivelurile 3–5 de la Branet, 1–3 de la Odaia Turcului, nivelul 1 de la Greci și un nivel la Ostrovul Corbului. Limita vestică este dată de Porțile de Fier, iar cea estică de râul Mostiștea; către NE limita pare a fi situată pe cursul superior al Ialomiței. Granița sudică este, în stadiul actual al cunoștințelor, cursul Dunării. 14 puncte cu descoperiri din nordul Bulgariei au fost atribuite culturii Glina, însă numai de la Iakimovo și Turtucaia se ilustrează fragmente ceramice decorate cu găuri-buton. Contextele în care acestea apar sunt însă neclare (mă refer în primul rând la Iakimovo) și nu se asociază cu ceramică tipică Glina. La nord de Carpați, în Țara Bârsei, se cunosc fragmente ceramice tipice pentru Glina, însă numărul și contextele în care apar sunt de asemenea neclare. În stadiul actual al cercetării, o prezență efectivă a așezărilor de tip Glina în Depresiunea Brașovului nu poate fi probată, dar nici exclusă. Adăugarea celorlalte 209 puncte cu descoperiri atribuite culturii Glina nu modifică arealul deja stabilit.

Presupusa dinamică în etape a comunităților Glina, dintr-un centru de origine situat în centrul Munteniei către vest și nord, este lipsită de argumente. La vremea respectivă, principalele căi de comunicație est-vest erau valea Dunării și depresiunile subcarpatice, aceste zone fiind însă destul de sărace în descoperiri de tip Glina. Dacă se poate vorbi de o dinamică a comunităților Glina în teritoriul stabilit, aceasta a avut loc pe direcția nord-sud sau sud-nord, de-a lungul cursurilor de apă ce străbat Oltenia și Muntenia.

În funcție de anumite caracteristici ale ceramicii, am identificat patru variante tipologice (Runcuri, Greci, Căscioarele și Militari), variante ce ar putea avea și o relevanță cronologică. Schița cronologică propusă nu trebuie văzută însă decât ca o ipoteză de lucru, dependentă în primul rând de contextele stratigrafice, nu întotdeauna clare. Este posibil ca multe dintre diferențele tipologice constatate între diversele descoperiri de tip Glina să fie rezultatul caracterului publicării materialului, astfel încât această încercare de ordonare cronologică ar putea reflecta mai degrabă stadiul de astăzi al cercetării. Ceea ce mi se pare însă evident, este faptul că nu există așezări de tip Glina identice din punct de vedere al conținutului ceramic, ci doar așezări cu anumite elemente tipologice comune. De aceea, nu cred că evoluția acestui grup ceramic poate fi fixată în faze rigid construite și că, în realitate, avem de-a face cu o evoluție liniară, cursivă de la o așezare la alta.

Grupa de tip Odaia Turcului este reprezentată de stratul 4 din așezarea eponimă și de nivelurile I–II de la Năeni-Zănoaga și Ic4,1–Ic4,2 de la Sărata Monteoru, ceea ce indică centrul și dealurile subcarpatice din NE Munteniei drept principala arie de răspândire a descoperirilor de tip Odaia Turcului. În bazinul mijlociu al Argeșului există alte câteva așezări ce pot fi atribuite acestui grup ceramic, identificate fie prin cercetări de suprafață, fie sondate, dar neilustrate (de exemplu Costeștii din Vale, Băleni-Români). De asemenea, din zona Carpaților de Curbură pot fi citate descoperirile de la Năeni-Colarea și Târcov.

Materiale ceramice de tip Odaia Turcului sunt cunoscute pe o arie geografică mai mare, însă din cauza condițiilor de descoperire sau a caracterului publicării nu se poate preciza în ce măsură avem documentate așezări propriu-zise, sau doar importuri/influente ori elemente tipologice supraregionale. Asemenea descoperiri provin în număr mare și din așezări situate în SE Transilvaniei unde sunt cunoscute sub denumirea de cultură Schneckenberg. În cele mai multe dintre aceste așezări, ceramica de tip Odaia Turcului a fost găsită împreună cu ceramică decorată cu găuri-buton de tip Glina și cu ceramică șnurată de tip Jigodin. Această asociere nu apare însă în vreun complex închis, condițiile de descoperire anulând practic valoarea cronologică a acestor amestecuri de materiale.

Atât stratigrafic, cât și tipologic, în cadrul grupului Odaia Turcului se conturează trei etape de evoluție: faza Zănoaga I (ilustrată deocamdată doar de descoperirile din nivelurile Ia-b de la Năeni-Zănoaga), faza Zănoaga II – Sărata Monteoru Ic4,1 în care este prezentă întreaga gamă a formelor ceramice ale grupului Odaia Turcului, principala sa caracteristică fiind apariția tortiilor supraînălțate la castroane și căni; faza Sărata Monteoru Ic4,2 – Odaia Turcului 4 caracterizată de apariția decorului de tip Năeni-Schneckenberg).

În ceea ce privește *grupa de tip Monteoru*, în lucrare am avut în vedere descoperirile de tip Monteoru Ic4,3. Așezările din catalogul lucrării se grupează în bazinul Buzăului, însă ceramică de acest tip se regăsește pe o arie geografică mai largă, ce cuprinde întreaga zonă exterioară a Subcarpaților de Curbură. Pe de-o parte, se remarcă relații tipologice evidente cu nivelurile anterioare (Ic4,1-2), respectiv cu grupa Odaia Turcului. Pe de altă parte, toate formele și combinațiile de decor din depunerile considerate a fi Ic4,3 se regăsesc în nivelurile de tip Monteoru Ic3. Ceramica Ic4,3 se diferențiază de cea Ic3 nu prin forme și elemente de decor distincte, ci mai degrabă prin *lipsa* unora care sunt tipice pentru ceramica Ic3. Cu alte cuvinte, Ic3 include întreaga gamă de forme și decor Ic4,3, având în plus o serie de combinații ornamentale, fapt ce pune sub semnul întrebării existența unei faze Monteoru Ic4,3 cu trăsături tipologice distincte. Oricum, sigla Ic4,3 atribuită descoperirilor discutate este improprie, sugerând apropieri tipologice mai pronunțate cu ceramica nivelurilor Ic4,1-2. În realitate, din ceea ce este publicat, aceste descoperiri se integrează în stilul Ic3.

Grupa de tip Tei. Se cunosc până în prezent 14 puncte cu descoperiri de tip Tei-Bungetu și Tei-Cățelu, toate grupate în bazinul mijlociu și inferior al Argeșului. Problema discutată în literatura de specialitate este în ce măsură descoperirile din nivelul I de la Bungetu formează o fază distinctă (prima) în evoluția culturii Tei sau ele se integrează în faza Tei-Cățelu, așa cum a fost definită de Valeriu Leahu. Răspunsul depinde de criteriile pe care le avem în vedere atunci când definim o fază unei culturi și de gradul raportului dintre asemănările/deosebirile constatate între descoperirile discutate. Din punct de vedere tipologic, așa cum s-a remarcat deja, ceramica nivelului I de la Bungetu prezintă o serie de trăsături arhaice comparativ cu cea din nivelul care îi succede (Bungetu II). Important este faptul că atât descoperirile de tip Tei-Bungetu, cât și cele de tip Tei-Cățelu, prin tipurile de forme și combinațiile de decor, ilustrează o etapă cronologică distinctă a epocii

bronzului din bazinul Argeșului, ele individualizându-se destul de clar față de alte grupe ceramice mai mult sau mai puțin contemporane. De asemenea, în ceea ce privește apariția acestei grupe ceramice, trebuie avute în vedere și descoperirile din nivelul 6 (așa-zisul „nivel remaniat”) de la Branet.

Grupa de tip Verbicioara. Termenii de „orizont Gornea-Orlești” și „fază Verbicioara I” reprezintă concepte care înglobează un număr destul de mare de descoperiri a căror unitate tipologică și cronologică nu poate fi probată deocamdată. În funcție de stadiul actual al cercetării, distingem trei zone distincte ce pot fi luate în discuție: vestul Olteniei (așezările de la Bucura, Dobra și Rogova), nord-estul Olteniei (Ocnele Mari-Zdup, Ocnele Mari-Ștrand și Orlești) și bazinul mijlociu și inferior al Jiului unde, în afara așezării eponime, se înscriu cercetările de la Locusteni și Cârcea.

Evoluția cultural-cronologică din Oltenia în etapa post-Glina și apariția ceramicii de tip Verbicioara sunt neclare tocmai datorită lipsei unor așezări stratigrafiate și a unor complexe de locuire consistente. Materialele ceramice Gornea-Orlești și Verbicioara din NE Olteniei provin aproape exclusiv din descoperiri întâmplătoare, astfel încât valoarea lor cronologică este nulă. O comparație între materialele ceramice din cele trei zone stabilite mai sus indică o serie de elemente comune, dar și diferențe tipologice semnificative, pentru care este iarăși dificil de precizat dacă sunt reale sau dacă reprezintă rezultatul caracterului cercetării și publicării materialului.

Termenul de Gornea-Orlești folosit pentru a denumi ceramica decorată cu striuri din Oltenia nu este adecvat, pentru că el implică o anumită uniformitate culturală pentru Oltenia și Banat la un orizont cronologic post-Glina, uniformitate infirmată de descoperirile de care dispunem în momentul de față. Până la apariția ceramicii bogat incizate (de tip Verbicioara), zona Porților de Fier pare a fi caracterizată de așezări precum cea de la Bucura, iar în bazinul mijlociu al Jiului, de descoperiri de tip Locusteni. Existența mai multor orizonturi cronologice, cu un conținut cultural ce evoluează spre apariția ceramicii de tip Verbicioara, pare probabilă, însă ele nu pot fi identificate ca atare în lipsa unei așezări stratigrafiate.

Grupele Zăbala, Schneckenberg și Jigodin. Ceea ce lipsește în SE Transilvaniei este de asemenea o așezare stratigrafiată, cu niveluri clare și complexe de locuire care să indice ansambluri unitare din punct de vedere tipologic și cronologic. Materialele ceramice pe care le avem la dispoziție par să acopere întreaga perioadă a bronzului timpuriu și începutul celui mijlociu din zonă, fără a avea la dispoziție criteriile de ordonare cronologică și de definire a grupelor ceramice. Noțiunile de Schneckenberg, Jigodin, Zăbala sunt construcții strict tipologice, care conțin o serie de elemente comune, diferențele dintre ele fiind mai degrabă de ordin regional.

Este greu de precizat în ce măsură materialul ceramic de la Zăbala este unitar din punct de vedere cronologic, datele stratigrafice fiind neclare, iar din punct de vedere tipologic, din ceea ce este publicat, nu pot fi reconstituite decât trei forme ceramice. Noțiunea de „cultură Schneckenberg” include categorii diverse de materiale ceramice, care la sud de Carpați sunt în succesiune cronologică și între care nu există relații genetice evidente. Grupul Jigodin pare ceva mai unitar din

punct de vedere tipologic, însă este posibilă, așa cum sugerează și situația stratigrafică de la Lelicieni, o evoluție pe mai multe etape cronologice a acestui gen de materiale; nu este exclus ca inventarul ceramic să sufere deosebiri semnificative de la o etapă la alta. Cât privește descoperirea de la Zoltan, cred că avem de-a face cu un material unitar din punct de vedere tipologic și cronologic, caracteristic pentru începutul bronzului mijlociu din zonă, cu analogii în grupele Tei-Bungetu, Monteoru Ic3 și Costișa.

Singurele date concludente de stratigrafie verticală provin din centrul și NE Munteniei, anume din așezările de la Greci, Odaia Turcului, Năeni-Zănoaga, Sărata Monteoru și Bungetu, la care putem adăuga și pe cea de la Branet, așezare situată pe partea dreaptă a Oltului inferior. Indiferent de problemele și neclaritățile pe care le ridică fiecare dintre aceste descoperiri, se poate afirma că depunerile de aici însumează un număr de 20 de niveluri cu materiale care se înscriu tipologic și cronologic în epoca pe care o discutăm. O analiză comparativă între toate aceste niveluri indică cca. 10 orizonturi cronologice de-a lungul cărora se poate urmări evoluția grupelor ceramice de tip Glina, Odaia Turcului, Tei-Bungetu/Cățelu și Monteoru Ic4,3/Ic3. Această evoluție indică de asemenea și trei etape cronologice distincte:

- I. corespunde descoperirilor de tip Glina și include nivelurile Greci 1, Odaia Turcului 1–3 și Branet 3–5; în opinia mea ea reprezintă etapa mijlocie (a II-a) a bronzului timpuriu din această zonă;
- II. corespunde descoperirilor de tip Odaia Turcului și include nivelurile Odaia Turcului 4, Năeni-Zănoaga Ia–IIb, Sărata Monteoru Ic4,1-2; tot aici ar putea fi incluse și descoperirile din presupusul nivel 6 de la Branet; reprezintă etapa finală (a III-a) a bronzului timpuriu;
- III. corespunde descoperirilor de tip Tei-Bungetu/Cățelu, Monteoru Ic4,3/Ic3 și include nivelurile Bungetu I-II și Sărata Monteoru Ic4,3/Ic3; reprezintă începutul epocii mijlocii a bronzului.

Precizez că principalul criteriu de departajare cronologică și de includere a unei descoperiri într-una sau alta dintre etapele de mai sus este tipologia ceramicii. Se observă lesne că singura diferență clară dintre bronzul timpuriu și cel mijlociu este dată de apariția unor forme noi și mai ales de apariția unei ceramici bogat decorate cu motive incizate; acesta este începutul unei evoluții ce va caracteriza întreaga perioadă a bronzului mijlociu.

În Oltenia și SE Transilvaniei lipsesc datele de ordin stratigrafic și implicit criteriile clare de definire a grupelor ceramice. Tipologic constatăm existența unor materiale ceramice care au corespondențe în toate cele trei etape cronologice, ceea ce presupune un ritm de evoluție în linii mari similar cu cel din Muntenia.

S-a constatat, plecând mai ales de la observații etnografice, că o comunitate/cultură nu este caracterizată de un singur tip de înmormântare, ci dimpotrivă, ritualul funerar variază în funcție de statutul, sexul, vârsta, în ultimă instanță de poziția socială a celui decedat. Așa se explică existența unor amenajări funerare asemănătoare cu inventare complet diferite și invers. Aria tipurilor funerare nu se suprapune decât parțial și în cazuri rare cu cea a grupelor ceramice identificate prin

așezări. Aceasta înseamnă mai degrabă că practicile funerare au legi proprii și o simbolistică diferită.

Ca pondere și răspândire, am distins două tipuri principale de amenajări funerare: tumulii de tip Jamnaja și mormintele în cutii de piatră, acestea din urmă putând fi plane sau tumulare, de inhumație, incinerație sau birituale. Ritul incinerației este prezent, în spațiul nostru, în cadrul grupurilor Baden și Coțofeni, însă nu trebuie neglijată aria Sofievka (pe Nipru) care, la un nivel cronologic apropiat (Tripoliye C2), reprezintă unul dintre cele mai timpurii centre de incinerație ale epocii bronzului. Între cele două tipuri de amenajări funerare nu pot fi făcute distincții nete culturale și cronologice. Ambele au o mare răspândire în timp și spațiu. Ideea de tumul, cu diferitele sale elemente constructive (argilă, lemn, ringuri și manta de pietre, ciste), reprezintă rezultatul contactelor cu aria nord-pontică și se înscrie în fenomenul mai larg al apariției unor structuri noi ce caracterizează epoca bronzului (și aici mă refer în special la structurile sociale). O caracteristică principală a epocii bronzului o reprezintă circulația mult mai rapidă a oamenilor, ideilor și bunurilor culturale pe spații întinse, precum și o receptivitate mult mai mare a comunităților umane la inovații tehnice și culturale.

Inventarul mormintelor indică mai multe grupe funerare care, din punct de vedere al analogiilor, se orientează către arii culturale diverse, aceste diferențe având și anumite conotații cronologice. Grupa Zimnicea este specifică Dunării de Jos, având relații clare cu descoperiri de tip Jamnaja, cele două fenomene fiind în bună măsură contemporane. În același palier cronologic se înscrie și grupa Milostea, în fapt înmormântări de tip Jamnaja în care influența grupelor cu ceramică șnurată dintre Vistula și Nipru este vizibilă. „Cultura ceramicii șnurate” se va răspândi în forme tipice până în Europa Centrală. Aceasta și bazinul mijlociu al Dunării sunt zonele în care găsim cele mai bune analogii pentru grupele Schneckenberg și Muscel. O contemporaneitate între înmormântările de tip Zimnicea/Jamnaja/Milostea și cele de tip Muscel pare a fi sugerată de amenajările funerare și inelul de argint de la Verbița, precum și de inelul de buclă din argint de la Văleni-Dâmbovița. Relevanța cronologică a acestor elemente este însă redusă. Analogiile ceramicii din grupa Muscel în grupele ceramice de la Dunărea mijlocie și din bazinul Tisei (Makó, Somogyvár-Vinkovci, Glockenbecher-Csepel), și prin acestea mai departe, în cadrul grupelor șnur ceramic din Europa Centrală, indică un orizont cronologic ulterior celui reprezentat de Zimnicea și Milostea. Ceramica șnurată din Europa Centrală are o evoluție lungă. Grupa Milostea are analogii în etapa mai timpurie a acesteia, în timp ce grupa Muscel se raportează la descoperiri considerate mai târzii, în care decorul șnurat ca atare nu mai reprezintă un element definitoriu. Este semnificativ faptul că în nici unul din cele 327 de morminte publicate din Moravia, paharul cu grupe de linii orizontale șnurate dispuse pe gât (Moacșa) nu se asociază cu căni precum cele de la Verbița. În fine, grupele Năeni și Verbicioara indică un orizont cronologic corespunzător sfârșitului bronzului timpuriu, respectiv începutului bronzului mijlociu din spațiul carpato-dunărean.

S-a remarcat pentru perioada de început a bronzului timpuriu o scădere a numărului de piese și a cantității de metal descoperite, în raport cu eneoliticul; totodată, această diminuare a descoperirilor de piese de metal nu reflectă în mod obligatoriu o restrângere a activității metalurgice, ci mai degrabă schimbarea atitudinii față de metal. Este în general acceptată ideea că cele mai multe dintre piesele de cupru și bronz (mă refer în special la arme și podoabe), reprezintă obiecte cu valoare socială ridicată, de prestigiu. Aceste piese probabil se transmit din generație în generație, fiind, pe de-o parte retopite când funcția lor socială dispare sau, pe de altă parte, depuse fie în morminte, fie în cadrul „depozitelor”. Este dificil de apreciat timpul scurs între momentul producerii piesei și cel al depunerii ei; unele sunt produse special pentru a fi depuse, altele se depun după o anumită perioadă de folosire. Apare astfel destul de evident faptul că valoarea cronologică a obiectelor de metal este redusă. Momentul producerii pieselor poate fi determinat numai prin descoperirea formelor de turnare în contexte asigurate, după cum precizarea perioadei de folosire este dependentă de prezența pieselor în așezări. În fine, momentul depunerii poate fi precizat prin structura depozitului sau a contextului funerar din care piesa face parte.

Prezența obiectelor de metal în așezări este rară; de regulă apar piese mărunte (sule, sârme etc.) sau fragmente de piese. O gamă mult mai bogată provine din depuneri votive sau funerare. Putem astfel presupune că noi cunoaștem de fapt, din punct de vedere cantitativ și tipologic, doar acele piese care erau destinate depunerii și nu întregul lot de piese care se fabricau la un moment dat. Din aria care ne interesează cunoaștem un tipar pentru turnat topoare plate din așezarea de la Glina, mai multe tipare pentru topoare cu gaură de înmănușare transversală, pumnale cu nervură mediană lată și dălți din așezarea de la Lelicieni și tipare pentru turnat obiecte de podoabă la Sf. Gheorghe-Örkö și Rotbav.

Tipologic, înflorirea metalurgiei bronzului timpuriu din spațiul carpatodunărean pare a fi tributară spațiului nord-pontic. Observăm însă că și aici se dezvoltă centre metalurgice puternice, mai ales în aria Vučedol. În zona noastră remarcăm așezarea de la Lelicieni care se înscrie în aceeași categorie și în aceeași etapă cronologică cu cele vučedoliene.

Răspândirea sceptorilor de piatră, abstracte și zoomorfe, indică un areal ce se întinde de la Volga mijlocie la Balcani, areal ce cuprinde o mare diversitate culturală în ceea ce privește descoperirile arheologice, dar care, începând cu intervalul cronologic reprezentat de etapa Cucuteni A, se caracterizează prin prezența câtorva elemente culturale comune, supraregionale. Numărul și importanța acestor elemente vor crește substanțial în etapele ulterioare, fenomenul ieșind pregnant în evidență odată cu răspândirea mormintelor de tip Jamnaja. Acest gen de înmormântări este comun unui spațiu foarte mare, care, întâmplător sau nu, corespunde celui în care anterior se răspândiseră sceptorii de piatră. Este vorba, cred, de o intensificare a relațiilor, a circulației și a schimburilor de bunuri culturale și idei în cadrul acestui vast areal, petrecută la nivelul eneoliticului, ce are drept rezultat, pe de-o parte, apariția „primelor elemente stepice” în spațiul carpato-balcanic, iar pe de altă parte, în urma unui proces complex și de durată, apariția unor noi structuri de putere,

sociale și religioase, probabil și economice, anume structurile epocii bronzului. Din această perspectivă, importanța factorului răsăritean în cadrul acestui proces trebuie reconsiderată. Ea se observă cel mai bine în practicile funerare și metalurgie, două domenii extrem de importante în cadrul comunităților preistorice, care, în ultimă instanță, reflectă structuri sociale și religioase. Astfel, apariția și evoluția bronzului timpuriu în spațiul carpato-dunărean, în primele etape, sunt dependente, în bună măsură, contactele cu spațiul nord-pontic.

Lucrurile se schimbă în etapa a III-a a bronzului timpuriu, odată cu apariția grupei Odaia Turcului, când, cel puțin în spațiul analizat în lucrarea de față, relațiile cu spațiul sud-dunărean și mai ales sud-balcanic devin predominante.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

- Berciu D., *Die Verbicioara-Kultur*, Dacia NS 5, 1961, p. 123-161.
- Bichir Gh., *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transilvanien und in der Moldau (im Lichte der Grabungen von Cuculata und Mândrișca)*, Dacia NS 6, 1962, p. 87-114.
- Cavruc V., *The Final Stage of the Early Bronze Age in South-Eastern Transylvania (in the light of the new excavations at Zoltan)*, Thraco-Dacica 18, 1997, p. 97-134.
- Ciugudean H., *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, Bibl. Thracologica 13, București, 1996.
- Dergačev V. A., *Moldavija i sosednie teritorii v epohu bronzy*, Chișinău, 1986.
- Forenbaher S., *Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age*, *Antiquity* 67, 1993, p. 218-256.
- Georgiev G. I., Merpert N., Katinčarov R., Dimitrov G. D., *Ezero. Rannobronzovoto selište*, Sofia, 1979.
- Kalicz N., *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapesta, 1968.
- Leahu V., *Cultura Tei*, București, 1966.
- Maran J., *Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jt. v.Chr.*, UPA 53, Bonn, 1998.
- Motzoi-Chicideanu I., *Unele probleme privind începutul culturii Tei*, Thraco-Dacica 3, 1982, p. 101-106.
- Motzoi-Chicideanu I., Șandor-Chicideanu M., *Cercetările arheologice de la Năeni-Zănoaga (jud. Buzău)*, Materiale SN 1, 1999, p. 59-97.
- Nestor I., *Fouilles de Glina*, Dacia 3-4, 1933, p. 226-253.
- Nikolova L., *The Balkans in Later Prehistory*, BAR International Series 791, Oxford, 1999.
- Petre-Govora Gh., *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Rm. Vâlcea, 1995.
- Popescu D., *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944.
- Primas M., *Velika Gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v.Chr. im Adriagebiet—Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext*, Bonn, 1996.
- Prox A., *Die Schneckenbergkultur*, Brașov, 1941.
- Rezepkin A. D., *Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Klady und die Majkop-Kultur in Nordwestkaukasien*, *Archäologie in Eurasien* 10, Rahden/Westf., 2000.
- Roman P., *Die Glina III-Kultur*, PZ 51, 1, 1976, p. 26-42.
- Roman P., *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, SCIVA 37, 1986, 1, p. 29-55.
- Roman P., Dodd-Oprîțecu A., János P., *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Mainz am Rhein, 1992.
- Schroller H., *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933.

- Schuster C., *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeşului și Ialomiței superioare*, *BiblThracologica* 20, București, 1997.
- Székely Zs., *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, *BiblThracologica* 21, București, 1997.
- Tudor E., *Neue Angaben zur frühen Bronzezeit in Südrumänien*, *Dacia*, NS 26, 1982, p. 59-75.
- Vulpe A., *Neue Beiträge zur Chronologie und kulturellen Gliederung der Frühbronzezeit im unteren Donaugebiet*, *Starinar* NS 40-41, 1991, p. 105-111.
- Vulpe A., *Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuri a cronologiei epocii bronzului*, *MSSIA* 4, 1996, 21, p. 33-47.
- Vulpe A., *Considerații privind începutul și definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*, în *In honorem emerite Ligiae Bârză. Timpul Istoriei I, Memorie și Patrimoniu*, București, 1997, p. 37-50.
- Zaharia E., *La culture Monteoru. L'étape des débuts à la lumière des fouilles de Sărata Monteoru*, *Dacia* NS 31, 1987, p. 21-49.

THE END OF THE EARLY BRONZE AGE BETWEEN THE CARPATHIANS AND THE DANUBE

ABSTRACT

The paper represents the summary of the doctoral thesis concerning *The End of the Early Bronze Age between the Carpathians and the Danube*, sustained by Radu Băjenaru in 8 March 2004 to the University of Bucharest. The author discusses the problems regarding the evolution of the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age in Walachia, Oltenia (Little Walachia) and the South-Eastern Transylvania, respectively the Glina, Odaia Turcului, Schneckenberg, Jigodin, Monteoru Ic4,3/Ic3, Tei-Bungetu/Cățelu and Verbicioara I-II ceramic groups. The author defines three major evolving chronological phases for these ceramic groups, linked with the stratigraphical data.

- I. It gathers the Glina group and consists of the levels Braneț 3-5, Odaia Turcului 1-3, Greci 1 and represents the second phase of the Early Bronze Age of the investigated area;
- II. It gathers the Odaia Turcului group and consists of the levels Odaia Turcului 4, Năeni-Zănoaga I-II, Sărata Monteoru Ic4,1-2 and represents the third phase of the Early Bronze Age;
- III It gathers the Monteoru Ic3, Tei-Bungetu/Cățelu and Verbicioara I-II groups and consists of the levels Sărata Monteoru Ic4,3/Ic3, Bungetu I-II, Greci 2 and represents the first phase of the Middle Bronze Age.

In Oltenia and the south-eastern Transylvania both, the stratigraphical data and fine defining criteria are missing for the ceramic groups. By the typological point of view we witness the existence of some ceramic materials which are corresponding to all three chronological phases. This situation involves a largely similar evolution rhythm in comparison with the Walachia one.